

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 08.04.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/svartebok.pdf>

Svartebok

(_sjanger) En bok med råd og framgangsmåter for magi og trolldom (som folk i tidligere tider trodde på).

“Svartebøkene er håndskrevne bøker, gjerne definert som trolldomsbøker, og inneholder magiske oppskrifter og formler. Mange av oppskriftene er gjerne folkemedisinske oppskrifter, råd og framgangsmåter. Svartebøkene ble brukt i Norge fram til slutten av 1800-tallet. Den eldste svarteboka dateres til 1480 og ble funnet i nærheten av alteret i Vinje stavkirke i Telemark. [...] De fleste norske svartebøkene kommer fra Gudbrandsdalen, Østfold og Vestlandet.” (Helen Hillevi Ruud i tidsskriftet *Apollon* nr. 3 i 2012 s. 45)

Svartebøkene “handler om alt fra kurering av tannverk og vondt i magen til hvordan man beskytter mennesker og dyr mot forhekselse. Noen oppskrifter kan klassifiseres som trylleri, slik som hvordan du skal få en kvinne til å elske deg, hvordan få hell i kortspill eller få motparten din i retten til å miste munn og mæle. [...] Selv om svartebøkene er fylt av magiske råd og oppskrifter som påkaller både Guds og djevelens hjelp til å oppnå ens ønsker, var eierne av svartebøkene etter all sannsynlighet vanlige, kristne mennesker. Dette underbygges blant annet av innledningene til flere av bøkene, der forfatteren henvender seg til “Alle Christne ærlige og Videnskabselskende lesere”.” (Helen Hillevi Ruud i *Apollon* nr. 3 i 2012 s. 43-44)

“Svartebøkene er bunnfallet av utalte slektsledds videnskapelige teorier og spekulasjoner, avslitt, forvansket og avstumpet i deres gang fra folk til folk og deres synkning gjennom samfundsklassene. De inneholder minner fra orientens religionsblanding i de første kristne århundrer, av den jødiske kabbala, middelaldersk helgentilbedelse og amulet-tro [og] renessansens astrologi.” (Wilhelm Munthe i “Svarteboka” i *Boken om bøker I*, 1926, her sitert fra *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 34)

“Svartebøkene defineres først og fremst av sitt innhold. Her finnes oppskrifter og råd for alt fra kurering av sykdommer på mennesker og dyr, hvordan man skal

beskytte seg mot hekseri, få hell i kjærlighet, jakt eller kortspill til hvordan man lager blekk eller identifiserer en tyv. De som skrev svartebøkene titulerte dem nettopp som *Sortebogen*, en term som henspilte på at bøkene inneholdt *sorte kunster*: kunnskap om hvordan man kunne manipulere overnaturlige krefter. Bøkene er preget av forestillinger om magi og trolldom som noe reelt som man måtte beskytte seg mot – eller kunne ta i bruk. [...] Svartebøkene viser et kunnskapssyn der tradisjon, alder og opprinnelse var viktige kvalitetskriterier. Å peke bakover i tid, på kunnskapens høye alder og overlevelse, var en viktig autoriseringsstrategi som ga legitimitet til kunnskapen. Dette er stikk motsatt av hvordan vi tenker i dag. Jo nyere og ferskere kunnskapen og forskningen er, jo mer gyldig er den gjerne.” (Ane Ohrvik i *Morgenbladet* 15. – 21. juni 2012 s. 26)

“Kunnskapen fremstår i form av oppskrifter for hvordan man lager for eksempel et behandlingsmiddel kombinert med detaljerte beskrivelser av hvordan behandlingen skulle utføres. Bøkene ble gjerne skrevet med innholdsfortegnelser, og hadde tydelige overskrifter som gjorde det lett å orientere seg i stoffet. På slutten av en oppskrift kan vi ofte lese bekreftelsen “det virker!”, som fungerer som bekreftelse på at kunnskapen er utprøvd og har dokumentert virkning. [...] Bøkene var først og fremst skrevet for forfatterne selv. De kunne imidlertid selges videre på auksjon, gå i arv eller gis bort. De som skrev bøkene var menn fra ulike sosiale lag og kunne være utdannede militæroffiserer, lærere og bønder. Slik speiles innholdet av interessene til sine skrivere og eiere, og har unike individuelle preg. Det er liten tvil om at skriverne selv brukte kunnskapen. [...] Bøkene er svært varierte i omfang og estetisk kvalitet; fra enkel innbinding med hyssing til flotte og påkostede skinninnbindinger. Noen bøker er på flere hundre sider, mens andre kun består av noen titalls sider. Uansett er det tydelig at eierne har brukt tid og energi på å gi bøkene et så pent og boklig preg som mulig.” (Ane Ohrvik i *Morgenbladet* 15. – 21. juni 2012 s. 26)

“Disse trolldomsbøkene inneholder trollformler, ritualer og magiske oppskrifter, men også praktiske og rasjonelle resepter mot sykdommer på folk. De ble derfor gjerne brukt som legebøker. Svært mange formuler i norske utgaver er mot gikt og tannverk som var folkesykdommer. Ellers finnes gode råd for å få en pike til å elske seg og besvergelses til å jage bort onde ånder, binde tyver, låse fast kjeften på udyr som ulv og bjørn og meget annet. Mange svartebøker har navn etter Cyprianus Antiochenus, biskop og martyr fra Antiokia. Ifølge tradisjonen skal han ha vært en trollmann som ville forføre den kristne piken Justina. Han støttet seg til demoner for å fullføre sitt forsett, men uten hell. Justina var for uskyldig og dydig til å falle for renkene Cyprianus smidde. Dermed omvendte han seg til kristendommen og hånte de onde demoner. Så virket han i hjembyen Antiokia og skal ha lidd martyrdøden i året 304 sammen med Justina.” (Ronald Grambo i *Bokvennen* nr. 2 i 1993 s. 29)

Innhold i noen svartebøker funnet i Norge: “Afløsning imod Forgjørelse og Trolddoms Besværelse og Forbandelse [...] At Ulv og Bjørn ey skal skade dine

Creatur. [...] Trusel for Sattan. [...] Cyprianus' Trekandt. Ret forklaring holdende inde formaninger og frie Konster [...] Djevle Tilbedelse ved Løgn, Gjøgleri, og Troldom. [...] Lacker Bog tillige med adskillige Balsomer at Præparere saa og Hvorledes mand skal omgaaes med slette farver saavel som adskillige Particularia. [...] Trollebog udi Sygdom og Nød [...] Troldkunster, Signevers. [...] Bønir og besværgelser.” (<http://www.edd.uio.no/ikos/svarteboker/registrant-svarteboker-07022012.pdf>; lesedato 17.03.15) Et råd i en av svartebøkene er at en kvinne som vil ha en mann, tar en skje med sitt eget blod og heller det i ølet til han hun elsker. Da blir han hennes.

“Før moderne medisiner var folk flest kreative når det gjaldt å kurere forskjellige lidelser. [...] På Ås på Jeløy ble det en gang i 1780-årene tatt avskrift av en svartebok som allerede da var flere hundre år gammel. Ifølge Nils Johan Ringdal er man ikke hundre prosent sikker på hvem på gården som drev denne virksomheten, men en dame ved navn Maren Margrethe Knudsdatter antas å være den fullmektige. Hun bodde i hvertfall på gården helt fra hun forlovet seg i 1755 til langt ut på 1800-tallet. Maren skal ha vært en god kristen, pliktoppfyllende og hjelpsom. Det finnes i det hele tatt ingenting notert om henne i noe som helst strafferegister. Men hva gjelder svarteboken er det grunn til å tro at det under hennes kristne og pliktoppfyllende ytre kunne skjule seg uante talenter. Det man vet er at svarteboken skal ha gått i arv i generasjoner på Ås. I tiden var det ikke uvanlig at det fantes svartebøker på gårdene. Ved flere anledninger har prester vært ute og samlet disse bøkene. Heksebrenning av mistenksomme koner lå stadig i folks hukommelse. Her gjaldt det for Maren å være varsom. [...] Iglar, regler og rim var vanlig å bruke under sykdom. I det hele tatt fantes det en mengde lokale skikker og ritualer knyttet til det å enten bekjempe eller forebygge sykdom. [...] Svartebøker hadde kurer for både svulster og kreft til inkontinens og fruktbarhetsproblemer. Hadde man for eksempel en svulst var mulighetene mange. Den mest brukte metoden var å finne en “svulst”, en utvekst på et tre, som man brant til aske sammen med rød silke og hvitløksaft. Dette laget man en salve av og smurte på svulsten. En annen enklere metode var å bore et hull på nordsiden av en rogn, slå en nagle i og spytt på den. Hadde man for eksempel problemer med å vinne i kortspill, eller å treffe målet med sitt gevær fantes det råd i svarteboken. Hadde man en drøm om å bli usynlig skulle man fange en svart katt, kutte av det ene øret og koke det i melk og slurpe i seg produktet. Dette skulle ifølge svarteboka gi ni timers usynlighet. Et annet problem i gamledager var det dårlige brennevinet. Her hadde svarteboka råd. Ville man nyte alkohol i store mengder uten å bli full var det bare å koke saften av hvitkål, fire granatepler og eddik.” (*Byavisa Moss* 27. august 2014 s. 25)

“Legends of the magical Black Book abound in Norwegian folklore and, as recently as the 1920s, circulated among Norwegian Americans as well. Though no longer in the cultural mainstream, these books once attracted considerable intellectual attention. Henrik Wergeland likely consulted such a tome in preparing his 1831 *Den norske Bondes nyttige Kundskab om de Læge-, Farve-, Garve- samt*

Gifte-Planter der voxe paa hans Jord (Garstein 5) (Norwegian farmer's useful knowledge of the healing, dying, tanning and poisonous plants growing on his land). Chaucer's "Knight's Tale" tells of injuries being cured by just such formulas as the Black Books contain: "To othere woundes, and to broken armes, some hadden salves, and some hadden charmes ..." (McBryde 292) Known in Norwegian as sortebooksformler, these charms or incantations constitute, according to bishop and church historian Anton Christian Bang (1840-1913), "det rigeste bidrag til overtroens historie blandt vort folk" (348) [the richest contribution to understanding the history of the supernatural beliefs of our people]. [...] Placing it in its international context and tracing the way attitudes toward these books changed over time, the study suggests the Black Book as a locus for three areas of further study: the impact of international impulses upon Scandinavian oral and written tradition, the sharing of knowledge that took place between the kondisjonerte [cultured] and almue [common] classes (along with the differing world view and life experience of these two classes in nineteenth-century Norway and Norwegian-America), and the unique blend of cures that characterize Norwegian folk medicine." (Kathleen Stokker i <http://www.questia.com/library/journal/1G1-81764810/narratives-of-magic-and-healing-oldtidens-sortebog>; lesedato 20.06.14)

"Norwegian Black Books exist in some 150 to 200 variants, the earliest dating to 1480, the latest having surfaced only a very few years ago (though written long before). Mary Rustad, editor and translator of *The Black Books of Elverum*, has within the last five years found no fewer than three Black Books on her grandfather's farm near Elverum. The sixty used by A. C. Bang in his classic 1901-02 study *Hexeformularer og magiske Opskrifter* were almost all written between 1750 and 1850; the same is true of those found during the first two decades of the twentieth century by Gunnar Heiberg in Sogn and Kristian Ostberg in Solor (Munthe 88). Several Norwegian Black Books have been found concealed in churches (beneath the floorboards in the choir of the Vinje stavechurch in 1789, for example, and under the altar cloth of Vesteraalen church in the 1830s). Such church finds occur either because so many clergymen possessed the Black Book, as legend so persistently avers, or because of the widespread folkbelief that anyone who possessed such a book at the time of death forfeited all chance of salvation, but that disposal could be accomplished by writing one's name with blood in the Black Book and hiding it in the parish church together with four shillings skrivepenger (Feilberg). During the 1800s and 1600s, possessing the Black Book or knowing its formulas led to accusations of witchcraft and even to being burned at the stake (Naess 123). Getting rid of the Black Book by ordinary means was believed impossible as it insistently returned to its owner. To consume it, a fire required a supernatural power; no doubt that is why Erik Kvennerud "brente svarte boka sammen reed [sic] et Fadervaarblad for han reiste til Amerika" (Skatvedt 880) [burned the Black Book together [with] a page on which was the Lord's Prayer was written before leaving for America]. While numerous Black Books must have disappeared in just this way, a surprising number of them along with countless

legends about them lived on in both Norway and Norwegian-America.” (Kathleen Stokker i <http://www.questia.com/library/journal/1G1-81764810/narratives-of-magic-and-healing-oldtidens-sortebog>; lesedato 20.06.14)

“Noen av bøkene er tilskrevet “den store Cyprianus”, en mytisk figur som levde i oldkirkelig tid og som ble regnet som en stor magiker. - Når forfatterne avsløres, viser det seg at de er utdannede, bereiste folk med bøker i bokhylla. Forfatterne er med andre ord ikke nødvendigvis fra lavere, sosiale sjikt, slik man gjerne tenker om dem som representerte forestillinger og praksiser knyttet til magi og trolldom på 1800-tallet. Troen på magi må derfor ha vært mye bredere anlagt i befolkningen enn det man tidligere har tenkt, konkluderer [forsker Ane] Ohrvik.” (*Apollon* nr. 3 i 2012 s. 45) Ohrvik har skrevet avhandlingen *Conceptualizing Knowledge in Early Modern Norway: A Study of Paratexts in Norwegian Black Books* (2012).

“De norske svartebøkene er eksklusive og unike. Grunnet de strenge sensurbestemmelsene under dansketiden blir ikke svartebøkene trykt i flere eksemplarer. I Europa ble tilsvarende bøker masseprodusert. I Norge ble den første svarteboka trykt i den korte trykkefrihetsperioden i 1771-72.” (Helen Hillevi Ruud i *Apollon* nr. 3 i 2012 s. 45)

“*Vinjeboken*, Norges eldste svartebok, er også den eneste svartebok bevart fra katolsk tid. Boken er kun 4,8 x 7,0 cm i format og består av 108 sider. Den inneholder, sin beskjedne størrelse til tross, en mengde besvergelses, legeråd for mennesker og dyr, enkelte private notater, prøver på latinske hyldningsvers, rester av en gammel Marialegende, samt imponerende elleve Mariahymner i metrisk form. Her finnes anvisninger blant annet mot dårlig ånde, gikt, skabb og byller på hest, for å sløve en fiendes sverd og for å oppnå sin vilje. [...] Manuskriptet ble lenge datert til 1520-årene, men Oscar Garstein har siden, på grunnlag av vannmerker, skriftanalyse o.l., kunnet påvise at bokens eldste deler må stamme fra 1480-tallet. Som [Vilhelm] Munthe antyder, er de fleste norske svartebøkene blitt til i bondestanden, men *Vinjebokens* tekster er samlet av en utdannet mann, det omfattende religiøse innhold tatt i betraktning, sannsynligvis en prest. I sin kommenterte utgivelse av boken, *Vinjeboka* (1993), foreslår Garstein at den meget godt kan være eiet og siden bortgjemt av den prest som fungerte i Vinje i tiden rundt 1492, som med all sannsynlighet fikk skolegang ved Katedralskolen i Oslo. Svarteboken ble funnet i 1796 under rivningen av Vinje kirke i Telemark, gjemt under gulyplankene i koret, og ble overlevert Katedralskolen av den daværende prest i Vinje, Marcus Monrad i siste halvdel av 1790-årene.” (Ernst Bjerke i *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 34)

Et sitat fra *Vinjeboken*: “Om du ikke kan tale vel: Ta plommen av et egg, og bland det med honning og drikk det én eller flere ganger. Det hjelper.” (oversatt til moderne norsk av Oscar Garstein; her sitert fra *Bokvennen* nr. 4 i 2002 s. 34)

“Fra gammelt av var Svarteboka en trolldomsbok som inneholdt magiske oppskrifter og formler. I bøkene var det beskrevet både nyttig og skadelig magi, men det var helst den skadelige magien – svartekunstene – som interesserte og skremte folk. Derav fikk også boken sitt navn. Bøkene ble oppfattet som mystiske og farlige nesten til vår tid. I Norge er det bevart rundt 140 svartebøker, den eldste ble funnet i 1796 da den falleferdige stavkirken i Vinje ble revet. Under noen gulvplanker i koret fant arbeiderne en gammel bok med merkelige bokstaver. Boka som trolig ble skrevet mot slutten av 1400-tallet – altså i katolsk tid – går i dag under navnet Vinjeboka, og har sannsynligvis tilhørt en geistlig. Den er skrevet på en blanding av norsk, dansk og latin. I en svartebok som ble funnet i Fyresdal, heter det seg at en kunne treffe djevelen ved å møte opp i en bestemt korsvei tre torsdagskvelder på rad. Da fikk en også oppfylt de ønsker som en måtte ha. Og dersom en gikk baklengs rundt kirken en torsdagsnatt kunne en få tilbake noe som var stjålet. Torsdagene var nemlig den dagen i uka som var mest magisk. I flere svartebøker ble folk den dagen rådet til å ta turen til kirkegården eller et bestemt veikryss.” (*Telemarksavisa* 24. februar 2015 s. 3)

“I folketradisjonen er det mange fortellinger om hvor vanskelig det er å kvitte seg med boka. Nesten uansett hva som gjøres så kommer svarteboka tilbake til eieren så å si like hel. Men det var noen som visste råd. Rundt 1835 skulle tårnet i gamle Kviteseid kyrkje repareres. Da kom det for dagen en godt gjemt svartebok. Den ble trolig – på samme vis som i Vinje – gjemt unna i kirken fordi eieren da trodde at den var trygt forvart. I dag er drøye 30 svartebøker å finne i Nasjonalbiblioteket – de fleste gitt av biskopen i Kristiania, Anton Christian Bang (1840-1913). Han brukte mer enn 20 år av sitt liv til studier av svartebøker. I Telemark har det sikkert vært mange svartebøker i omløp – eller de er så godt gjemt at de fortsatt ikke er funnet! Fra Telemark har Nasjonalbiblioteket i dag i sine samlinger svartebøker fra blant annet Tinn, Nome, Sauland, Fyresdal, Vinje og Kviteseid. De fleste svartebøkene er fra 1700-tallet. Det henger naturligvis sammen med folks lese- og skrivekunnskaper. Mesteparten av innholdet handler om vanlige problemer i hverdagslivet, så som sykdom på folk og dyr, blant annet forteller flere bøker om hvordan folk kan bli kvitt gikt, blødninger og ikke minst tannpine eller hele tanngården dersom en var riktig plaget! Bøkene inneholder også oppskrifter på hvordan en kan tilegne seg for eksempel sju manns styrke, vinne rettssaker, terningspill og kortspill. Ja, svartebøkene har oppskrifter på dekning av de fleste sider ved livet. I tidligere tider var frykten for trolldom og trollfolk en del av vanlige menneskers hverdagsliv. Folks tro på det underjordiske, nisser og tusser har jo holdt seg levende nesten til vår tid.” (*Telemarksavisa* 24. februar 2015 s. 3)

“Det kan bety ulykke å finne en svartebok. Mary Rustad (46) fant to stykker hjemme på loftet stappfulle av magi og djevlelske oppskrifter. I de 200 år gamle svartebøkene er det 118 formler og besvergelses som påkaller både gud og djevel til hjelp. Du kan bli kvitt sykdommer, skaffe deg en kone eller kaste hevn over dine fiender. Den svarte magien kan dessuten hjelpe deg i rettssaker og oppklare tyverier. - For mange år siden kom vi over en slik bok i det huset vi da bodde i.

Mannen min sa det betydde ulykke, og derfor gjemte vi den. For fire år siden lette jeg etter boken på loftet hjemme, men fant i stedet to nye svartebøker. Hvor den første er blitt av, aner jeg ikke, forteller Mary Rustad. Trolig stammer de to bøkene fra rundt år 1800. Funnet på Nordre Rustad gård i Elverum er oppsiktsvekkende. Til sammen er det bare bevart rundt 100 svartebøker i Norge. Det hører til sjeldenhetene at flere bøker blir funnet på samme sted. - Vi vet ikke med sikkerhet hvem som har skrevet dem. Opphavsmannen kan ha vært Tollev Kilde, som ble født i 1772. Skriftene inneholder for det meste hvit magi til hjelp mot sykdommer. Men flere formler påkaller også hjelp fra djevelen, sier Mary Rustad. Mary er opprinnelig amerikansk statsborger med norske aner. For 22 år siden flyttet hun tilbake til Norge og oldefarens gård i Elverum og giftet seg med tremenningen Nils H. Rustad. Den gotiske håndskriften i svartebøkene har hun måttet få eksperthjelp for å tyde. Deretter oversatte hun de magiske tekstene til engelsk og redigerte en bok. Det amerikanske forlaget Galle Press i Minnesota utgir i juni boken i 5000 eksemplarer. - Jeg forsøkte å finne en norsk forlegger, men dessverre var ingen interessert. Blant norskamerikanere tror jeg dette vil vekke oppsikt. De kjenner lite til denne siden av norsk folketradisjon. Jeg regner også med å få solgt noen bøker her hjemme på turiststeder og museer, sier hun. PS! En av Mary Rustads forfedre var Ingeborg Øxset, som ble brent på bålet som heks, i Elverum, år 1650. - Hun var tiltalt for å ha laget smør like før jul, og for å ha fått dyr til å fly. Sønnen hennes anga henne etter å ha vært utsatt for tortur. Også han ble brent på bålet, forteller hun.” (<http://www.vg.no/nyheter/innenriks/fant-svarteboeker-paa-loftet/a/51176/>; lesedato 07.04.15)

“Bilister som [...] kjører gamle riksveg 40 om Birkeland mot Kristiansand, kommer til en plass som heter Varpelia. Der passerer de et gammelt varp, en haug der folk i gammel tid kasta kvister og stein for å markere stedet der presten Sode mante Hinmannen i jorda. Om presten Sode blir det fortalt at han var Herrens nidkjære tjener i Tveit og Birkenes på 1600-tallet. Han eide Svarteboka, og var også ellers kjent med svartekunstens uedle kunst. Den svarte boka med de kvite bokstavene lå oppslått på bordet i prestekontoret hans, og den måtte ingen røre. Så var det en dag mens presten holdt gudstjeneste i Birkenes kirke. Tjenestejenta var som snarest innom kontoret, og der fikk hun øye på Svarteboka. Da kunne hun ikke dy seg, men bladde litt i den, og kom til stedet der kontakten med Hinmannen omtales. I forfjamselsen leste hun de magiske orda halvhøgt for seg sjøl, og før hun visste ordet av det sto Styggen lys levende foran henne. Han begynte straks å herse og herje noe aldeles forskrekkelig. Tjenestejenta visste ikke si arme råd, men heldigvis kom prestekona til stede, og hun var klar over at det gjaldt å holde Hinmannen opptatt med noe. Derfor bad hun tjenestejenta i all hast sprette opp alle de fjørdyner som fantes i prestegården, og sørge for at fjørene ble spredt for alle vinder. Så ble Hinmannen satt i sving med å plukke fjørene opp igjen og putte dem på plass i dynene. Dette gjorde han i en fykende fei, men sint som han var, kasta han alle dynene over Topdals-elva. Der dynene falt ned, heter det fortsatt Dønnestad (Dynestad). Da jobben var gjort, la Styggen i vei oppetter dalen. Da Hinmannen kom til Høygilt Moner, møtte han presten. Sode hadde skjønt at noe

var forferdelig galt der hjemme, så han hadde steget ned fra prekestolen, avbrutt gudstjenesten og skyndt seg nedover dalen. Straks Styggen så Sode, skapte han seg om til ei kronglefuru. Presten sa: “Var det ikke for hensynet til kvinner og barn, skulle jeg manet deg til å stå der du står til evig tid, men nå skal du i hullet”. Dermed mante han Hinmannen i jorda. Det steig en blå eim opp av hullet – inntil det lukket seg igjen. Etter dette kalles stedet Varpet og området Varpelia. Folk som går forbi, kasta lenge kvister og stein på stedet der Fanden forsvant, slik at det er blitt en liten haug der. Hvordan Styggen kom seg opp igjen av haugen, er uvisst. Men han er seinere observert både her og der, særlig hvor det spilles poker og drikkes tett.” (*Agderposten* 20. oktober 2007)

“Litteraturhistorien fremstiller presten på Alstadhaug i Nordland, Petter Dass (1647-1707), som folkets røst og en sterkt sosialt engasjert person. Rekken av forskere som hyller den barokke dikter for folkelighet og godslighet er lang. [...] Han som hadde søkt visdommen på skole i Bergen og senere studert teologi i selveste København, er blitt et nordnorsk “ikon for identitet, tilhørighet og selvfølelse”. Det skriver forfatteren Rune Blix Hagen i sin nylig utgitte bok *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse* [2003] på Humanist forlag. Hagens bok tegner et annerledes bilde av den påstått så folkelige Petter Dass. [...] Dass fremstiller seg selv som djevelens overmann. Han har skapt myter om seg selv, han er da selv litt av en trollmann. Et sagn fra Helgeland forteller at han en gang dro på djevelryggen til København for å holde preken. Han hadde benyttet seg av lokale trollkvinnens kunststykke. Da Petter Dass vendte tilbake til hjemstedet, var heksesprossene i Europa i ferd med å kulminere. 100.000 mennesker er ifølge Hagen blitt tiltalt for hekseri, og 45.000 ble flammenes rov under grufulle seremonier. I Norge er vel 300, av disse 80 pst. kvinner, hivd på bålet. Folkloren fremstiller Petter Dass som kjenner og flittig bruker av svarteboka. Han har oppdaget noe som ikke står å lese i Bibelen. Han er selv i stand til å spikre fanden på veggen, med ord. Det som fortelles om Petter Dass fra folkedypet, er i sterk kontrast til den hyllest som prester og litteraturhistorikere har tegnet.” (<http://www.bt.no/meninger/kronikk/En-brutal-Petter-Dass-2428060.html>; lesedato 22.04.15)

“Svartebok” kan også betegne en bok om noe dystert eller farlig, eller om noe som sverter f.eks. en institusjon eller et land. Rune Berglund Steens *Svartebok over norsk asylpolitikk* (2013) inneholder skarp kritikk av politikere og av asyldebatten i Norge for å neglisjere umenneskelige forhold for asylsøkere. Steens bok sverter Norge som human nasjon. Noe(n) som har blitt “svartelistet”, har blitt utestengt, forbudt eller advart mot.

“En nyere form for svartebok og en revolusjonsfane er bevart på Norsk Industriarbeidermuseum på Rjukan. Fanen som trolig er laget rundt 1920, er nok ikke blitt til i Vestfjorddalen. Svarteboka derimot er et personregister over vanskelige arbeidere som Norsk Hydro ikke ville gi ansettelse ved oppbyggingen av Rjukan Salpeterfabrikker i tidsrommet 1910-1912. Trolig er det lokale funksjonærer ved Hydro på Rjukan som har ført opplysningene i pennen. Boka

oppgir mange forskjellige grunner til at arbeidere har havnet i svarteboke – alt fra fyll og skoft til oppvigleri! Både fanen og svarteboke er unike innen norsk industriarbeiderhistorie.” (*Telemarksavisa* 24. februar 2015 s. 3)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>